

ΑΙ ΜΕΓΑΛΑΙ ΠΟΛΕΙΣ

ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΑΥΤΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ (ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ)

Α'

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΩΤΑΤΟΝ τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας εἶνε ἡ θεμελίωσις καὶ ἡ αὐξήσις τῶν μεγάλων τοῦ πληθυσμοῦ κέντρων, τῶν πόλεων. Αὗται, ἀπὸ ταπεινῆς ἀφετηρίας τὸ πρῶτον ὀρμώμεναι, καθίστανται σὺν τῷ χρόνῳ ἐστίαί καὶ κέντρα τάξεως, εὐνομίας, ἐπιστήμης, πολιτισμοῦ. Ἐνῶ δ' ὁ βίος τῶν ἀγρῶν παρίστησι: συνήθως τὸ φαινόμενον κοινωνικῆς ἀποκεντρώσεως, μονώσεως καὶ τῶν αὐτῇ παρεπομένων μειονεκτημάτων, ἐλλείψεως ἐπαρκoῦς ἀσφαλείας, περιορισμοῦ τῆς λαϊκῆς συμπράξεως καὶ ἐπικοινωνίας ἰδεῶν καὶ γνώσεων, τοῦναντίον ὁ βίος τῶν πόλεων παρουσιάζει ὅλως ἀντίθετον εἰκόνα.

Ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται νὰ εὐρύνῃ τὴν σφαῖραν τῆς τε φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας: τούτου δ' ἕνεκα προσφέρει τὴν χεῖρα πρὸς τὸν πλησίον, συνεταιρίζεται μετ' αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ περίοδος τῆς ἀλληλοβοηθείας, ἧς ἄνευ ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία οὐδέποτε ἦτο δυνατόν νὰ λάβῃ τὴν ἐλαχίστην ἐξέλιξιν. Ὅτι ἀδυνατεῖ ἐκ φύσεως νὰ πράξῃ τὸ θηρίον, περιωρισμένον ἄγρον βον, ὑπεῖκον ἀπλῶς εἰς τὸν νόμον τῆς φυσικῆς συντηρήσεως, τοῦτο κατορθοῖ τὸ ἀνθρώπινον ὄν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἱστορικῆς γενέσεως. Ὑπερφυῆς ἡ στιγμή αὕτη, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἀπέριωρα πολλαπλασιάζεται, συγκεντρομένη καθ' ἣν ἡ μονάς, τὸ ἄτομον, τέως ἀνίσχυρον, καθίσταται δύναμις. Ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη λαμβάνει σάρκα καὶ ὑπόστασιν, μεταμορφοῦσα τὸν τε φυσικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν κόσμον, ἐκδηλοῦνται τότε καὶ ἀναπτύσσονται αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστήμαι, ἐπὶ κορυφῆς δ' αὐτῶν ἀποκαλύπτεται ἡ πολι-

τεία, ὡς τὸ θαυμαστὸν παλλαδίον τῶν ἀρχαίων λαῶν, ὅφ' ἦς τὴν αἰγίδα ἐξασφαλιζέται ἡ συνείδησις αὐτῶν καὶ ἡ λειτουργία.

Δικαίως εἶπεν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος : «divina natura dedit agros, ars humana aedificavit urbes».*

Ἀληθῶς ἡ ἀθροπίνη τέχνη, εὐγενὴς ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ρεπούσης πρὸς τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἑαυτῆς σχέσεων, εἶνε ἡ μεγάλη τῆς κοινωνικῆς δημιουργίας δύναμις, ἥτις οὐχὶ κατ' ἀποκάλυψιν, ἀλλὰ κατ' αὐθόρμητον ἐνέργειαν θεμελιοῖ τὰς πόλεις, ἐν αἷς κατ' ἐξοχὴν συγκεντροῦται καὶ λειτουργεῖ πᾶσα ἡ φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνέργεια τοῦ ἔγκοσμου βίου.

Ἡ θεμελιώσις πάσης πόλεως ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὴν ἔμφυτον ἰσχυρὰν ὄθησιν, ἣν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται πρὸς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ συγκέντρωσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων. Τοιαύτην ἔχουσιν ἀφετηρίαν αἱ πρῶται πόλεις τῆς ὑδρογείου σφαίρας. Οὐχὶ ἡ Μέμφις, ἡ Βαβυλών, ἡ ἡ Νινευί, ἀλλ' αὐτὰ τὰ ἀρχέγονα τῶν πρώτων ἀνθρώπων πολιίσματα τοιοῦτόν τινα ἐπιδιώκουσι σκοπὸν — τὴν ἀθροίσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Πρὸς τοῦτο δ' ἐκλέγεται κατ' ἀνάγκην τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς ὑδρογείου σφαίρας, ἐν ᾧ ἡ συγκέντρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πληθυσμοῦ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ φυσικώτερον καὶ προσφορώτερον.

Εὐχερῶς νοεῖται ἐκ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων τῶν λαῶν, ὅτι ἡ γεωγραφικὴ τοποθεσία εἶνε τὸ πρῶτιστον μέλημα ἐν τῇ θεμελιώσει πάσης πόλεως — τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἡ ἀνθρωπίνη ἐπικοινωνία, ἐπιτυγχάνεται κατ' ἐξοχὴν, ὅγθη ποταμοῦ, παραλία, ὑπώρεια ὄρους, ἡ οἰονδήποτε σημεῖον, δι' οὗ τελεῖται ἡ διάβασις ἀνθρωπίνων ὄντων, ἐπιζητούντων εὐρυτέραν σύμπραξιν καὶ ἐπικοινωνίαν.

Ἐν τῇ φυσικῇ καὶ γεωγραφικῇ ιδιότητι τῆς χώρας, θεμελιουμένης πόλεως τινος, καταδείκνυται ἡ ἠθικὴ ιδιότης καὶ εὐφροία τοῦ λαοῦ, ἐκλέγοντος τὸ κατάλληλον γεωγραφικὸν σημεῖον πρὸς συγκέντρωσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων. Ἐν τούτῳ κείται μία τῶν πρώτων ἐκδηλώσεων τῆς ἐκπολιτευτικῆς τῶν λαῶν σταδιοδρομίας. Δύναται λαὸς τις νὰ ἐμφορῆται ἐξόχου συνθετικοῦ πνεύματος, γενναίων ἰδεῶν, ἰσχυρῶν ροπῶν, ἀλλὰ στερούμενος τῶν φυσικῶν μέσων τῆς χρησιμοποίησεως τῶν πλεονεκτημάτων τούτων, ἐξάπαντος θέλει ἀστοχῆσθαι. Ἐν τῶν μέσων τούτων εἶνε ἡ πόλις. Ἐν αὐτῇ συγκεντροῦται πρωτίστως ἡ δύναμις τοῦ λαοῦ, πολλαπλασιάζεται ἐπ' ἄπειρον, ἐκσπᾶ ἀπὸ τῶν κέντρων καὶ φέρεται πρὸς μυρίας διευθύνσεις. Κεθ' ὅσον δ' ὁ λαὸς μεγαλύνεται καὶ λειτουργεῖ, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ συγκεντροῦται κατὰ γεωγραφικὸν σημεῖον ἐν τινὶ πόλει.

Νομίζω, ὅτι ὁ θέλων νὰ σπουδάσῃ τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς ιδιότητας λαοῦ τινος, ἐν τοῖς πρώτοις ὀφείλει νὰ σπουδάσῃ τὰ κέντρα, ἐν οἷς ἐκδηλοῦνται αἱ δυνάμεις αὐταί — τὰς πρωτεύουσας πόλεις. Ἐν

* Varro R v IFL, 1, 4.

αὐταῖς ζῆ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ, εἶνε ἡ ἐπιτομή, ἡ μικρογραφία τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων.

Ἡ φυσικὴ δύναμις, ἡ ἠθικὴ, ἡ κοινωνικὴ, ἡ πολιτικὴ τοῦ λαοῦ συγκεφαλαιοῦται πρωτίστως ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας προσφεύγει πρὸς αὐτήν, ἵνα διεξαγάγῃ τὸν περὶ τοῦ βίου ἀγῶνα, ἐκδηλώσῃ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις καὶ πραγματώσῃ τὴν ἐν αὐτῷ κρατοῦσαν ἰδέαν. Τοιαύτη ἐγένετο ἡ ἀφρηρία τῆς θεμελιώσεως τῶν μεγάλων πόλεων ἀπὸ τῶν παλαιάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Πόλις τις θεμελιοῦται κατὰ πρῶτον λόγον ἕνεκα τῶν ἤδη μνημονευθέντων αἰτίων. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὰ πρόσω φορὰ αὐτῆς, ἡ ἐπίδοσις, ἡ αὐξήσις, εἶνε ἀποτέλεσμα πολλῶν αἰτίων, ὧν τὰ κυριώτατα, τὰ ὑπὸ τῶν πραγμάτων πιστούμενα, ἐκτίθενται κατωτέρω.

B'

Κύριον αἴτιον τῆς αὐξήσεως πόλεως τινος εἶνε τὸ μέγα ἔθνος, ὁ πολυάριθμος λαός, οὗ αὕτη εἶνε ἡ ἐπιτομή. Πᾶν δραστήριον στοιχεῖον ἀπανταχόθεν τῆς χώρας προσέρχεται καὶ συγκεντροῦται ἐν αὐτῇ.* Οὕτω παρατηρεῖται, ὅτι τὰ μεγάλα κράτη τῆς Ἀνατολῆς ἐθεμελίωσαν μεγάλας πρωτευούσας πόλεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ Ἑλλάς, ἣτις παρὰ τὴν δραστηριότητα καὶ τὸ ἐνεργητικὸν πνεῦμα τῆς φυλῆς, οὐδέποτε συνήχη εἰς ἐνιακίον κράτος. Ἐξεπροσώπησαν βεβαίως αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ τινος γενεᾶς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα· ἀλλ' ἡ ἀριθμητικὴ αὐτῶν ἰσχὺς ὑστερεῖ, παραβαλλομένη πρὸς τὴν τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπίσης ἡ Μίλητος, ἡ Κόρινθος, αἱ Συρακοῦσαι κτλ. οὐδέποτε ἔσχον τὸν πληθυσμόν, ὅστις παρατηρεῖται ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἀσίας.

Ἐνιαὶ τούτων μάλιστα, ὡς ἡ Μέμφις, ἡ Νινευή, ἡ Βαβυλῶν, δὲν εἶνε πόλεις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἄβροισμα λαῶν, πολυμόρφων καὶ πολυποικίλων. Πάντες οὗτοι κατ' οὐσίαν ἐπιδιώκουσι τὸν αὐτὸν σκοπὸν, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον παρίστανται ἀντίθετοι ἀλλήλοις. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ Βαβυλῶν εἶχε περιγραφὴν ἔθνους ἄλλου ἢ πόλεως: «ἦς γε φασὶν ἐλωκυίας τρίτην ἡμέραν οὐκ αἰσθῆσθαι τι μέρος τῆς πόλεως»[†].

Ὅτι ἡ Νινευὶς καὶ ἡ Βαβυλῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τοῦτο ἐν τῇ Ἐσπερίῃ ἡ Ρώμη, ἣτις καθίσταται ἐπὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῆς Δημοκρατίας καὶ μετὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας τὸ ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον καὶ ἀνθεὸν τῶν τότε λαῶν — Οἰκουμένης δῆμος, ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης . . . καὶ γὰρ ὅλα ἔθνη ἀθρόως αὐτῇ συνώκισταί . . .*

Αἱ νεώτεροι πόλεις ὑφίστανται κατὰ μείζονα λόγον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νόμου τούτου. Ἡ αὐξήσις πόλεως τινος ὀφείλεται πρωτίστως εἰς

* Curtius Grosse und Kleine Städte — Alterthum und Gegenwart. Pöhlmann's die Uebervölkerung der antiken Großstädte.

** Ἠελ. I. ca. 10. ** Ἀθην. 136.

τὸ ὅτι αὕτη εἶνε τὸ κέντρον πολυαριθμοῦ λαοῦ καὶ μεγάλου κράτους. Ὁ δὲ πληθυσμὸς αὐτῶν ἀύξομοιοῦται σὺν τῇ ἀύξομειώσει τοῦ κράτους. Πόλεις, οἷαι ἡ Βενετία, ἡ Μαδρίτη κτλ. αἵτινες κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας ἦσαν πρωτεύουσαι καὶ κέντρα ὅτε μὲν πολυαριθμῶν, ὅτε δὲ ἰσχυρῶν κρατῶν, παρηκολούθησαν τὰς περιπετείας αὐτῶν.

Ἔτι δὲ μᾶλλον τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐκδηλοῦται κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἔν τισι τῶν μεγάλων πόλεων κατὰ τε τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν. Διαπνέει δι' αὐτῶν παγκόσμιον πνεῦμα, καθολικὸς χαρακτῆρ, ὑπερβαίνων τὴν φυλετικὴν ἰδιοφυίαν.

Ὁρθῶς ἐρρήθη περὶ Παρισίων ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ οἰκονομολόγου Montchrétien: «Paris pas une cité, mais une nation; pas une nation, mais un monde».

Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον παρουσιάζουσι καὶ ἅπασαι αἱ νεώτεραι πόλεις, Λονδίνον, Βιέννη, Βερολίνον, Κωνσταντινούπολις κτλ. ἐκείνον, ὃν ὁ Σενέκας ἀπέδιδε τῇ παλαιᾷ Ρώμῃ. Οἱ κάτοικοι αὐτῶν συναθροίζονται ἀπανταχόθεν τοῦ κόσμου—καθολικὴ πανσπερμία. Τούτους μὲν παρασύρει ὁ πόθος τῆς ἐνεργείας, ἐκείνους δ' ὁ τῶν ἀπολαύσεων. Μειζὸν ἔτι παρασύρει αὐτοὺς ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, τὰ δημόσια ἀξιώματα, ἡ φιλοδοξία ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸ τὸ πρὸς λωποδυσίαν στάδιον. Ἐν γένει πᾶν ἀγαθὸν καὶ φαῦλον ἐλκύει πρὸς ἑαυτὸ τοὺς ἀνθρώπους χώρας τινός, ἧτις καθ' ὅσον εἶνε πολυαριθμὸς, κατὰ τοσοῦτον καὶ ῥέπει νὰ συγκεντρώσῃ πληρεστέραν τὴν εἰκόνα αὐτῆς καὶ τὴν δύναμιν ἐν τῇ πόλει.

Γ'

Ἔτερον αἷτιον τῆς ἀύξήσεως πρωτεύουσας τινός πόλεως εἶνε ἡ ἐν τῇ πολιτικῇ ὀργανώσει τῆς χώρας κρατοῦσα *διοικητικὴ συγκέντρωσις*. Καθ' ὅσον ἔθνος τι συγκεντροῖ πᾶσαν ἐνέργειαν καὶ ἐξουσίαν ἔν τινι πόλει, κατὰ τοσοῦτον αὕτη ἐν τῇ ἠθικῇ ἀύξήσει αὐξάνεται ἄμα καὶ κατὰ πληθυσμόν. Ποικίλη συγκέντρωσις, πολιτικὴ, ἐπιστημονικὴ, βιομηχανικὴ, οἰκονομικὴ ἐν γένει, πᾶσαι αὗται αἱ συνθήκαι προσδίδουσι θᾶπτον ἢ βράδιον ἕκτακτον ἀριθμητικὴν ἀύξησιν εἰς τὰς μεγάλας πόλεις.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐναργῶς δηλοῦται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν· ἀλλ' ἔτι μᾶλλον καταφαίνεται ἐν τῷ νεωτέρῳ βίῳ, συμπαρομαρτούντων καὶ ἄλλων αἰτίων. Χῶραι, διεπόμεναι ὑπὸ τοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν, δημιουργοῦσι πολυαριθμότερας τὰς πρωτεύουσας πόλεις, ἢ ἄλλαί χῶραι, παρ' αἷς τὸ συγκεντρωτικὸν σύστημα δὲν κρατεῖ, ἔνεκα φυλετικῆς ἰδιοσυγκρασίας.

Ἡ διοικητικὴ συγκέντρωσις δὲν εἶνε ἀνάξιον λόγου δεδομένον ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν. Τὸ ἔθνος ὑπὸ τοιοῦτον καθεστῶς δὲν ἐνεργεῖ ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις τῆς ἐπικρατείας μετὰ τῆς αὐτῆς ζωηρότητος, μετὰ σθένους, μετὰ συνειδήσεως ἢ ζωῆ περιορίζεται ἐντὸς ἐλαχίστου μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τοῦ ἐγκεφάλου, ὅστις ἐκπροσωπεῖται ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πόλει. Πᾶν ἴδρυμα τῆς πολιτείας ὑπάρχει ἐν τῇ πρω-

τευούση· αἱ τέχναι, αἱ ἐπιστήμαι, τὰ γράμματα θεραπεύονται κατ' ἐξοχήν ἐν αὐτῇ. Ἐκ συμφέροντος, ἐκ ματαιοδοξίας, ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἐξ ἐσφαλμένων ἰδεῶν αἱ κυβερνήσεις, ὑφ' οἰανδήποτε μορφῇ, συγκεντροῦσι πᾶσαν αὐτῶν τὴν μέριμναν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Λαμπρὰ οἰκοδομήματα, μουσεῖα καὶ λοιπὰ ἔργα τῆς τέχνης κοσμοῦσιν αὐτήν· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐπαρχιακαὶ πόλεις ἐκλείπουσι συνήθως πρὸ τῆς λάμψεως τῆς πρωτευούσης.

Τὸ τοιοῦτο κατ' ἀνάγκην προσελκύει μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, τὰ ζωηρότατα στοιχεία, εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ στρατὸς ἐγκαταβῆσι ἐνταῦθα, οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ συνταξιούχοι καὶ πάντες οἱ θεσιθῆραι. Τοῦτον παρακολουθεῖ ἐκεῖνος, ἐντεῦθεν δὲ ἡ προσέλευσις παντοίων ἀνθρώπων, οὐ μόνον ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπικρατειῶν.

Τοιοῦτό τι βεβαίως συνέβαινεν ἐν τοῖς παλαιοῖς καιροῖς, ἰδίᾳ ἐν Ἀνατολῇ, ἐν ἣ ἡ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπίδειξις λαμπρότητος τῶν δυναστῶν προσέδιδον ἑκτακτον σημασίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥς ὁ πληθυσμὸς ἠύξανετο οὐ μόνον διὰ φυσιολογικῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τεχνητῶν τρόπων. Τὸ κράτος ἀπερροφᾶτο ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, ἡ δὲ πρωτεύουσα ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ μονάρχου. Ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ ἔκειτο ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις καὶ τὰς τῶν θεοκρατικῶν ἐκείνων δυναστειῶν, ὧν ἡ πρωτεύουσα πόλις προσελάμβανε συνήθως ἱεροπρεπῆ χαρακτῆρα, ἕνεκα τοῦ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντος καὶ ποικίλως θεραπευομένου δυνάστου.

Ἡ τοιαύτη ὑπερφυῆς σύλληψις τῆς πρωτευούσης ἐξέλιπε βεβαίως κατὰ τοὺς νεωτέρους αἰῶνας. Ἀλλὰ τὸ συγκεντρωτικὸν σύστημα ἐποήσατο οὐ μικρὰς προόδους. Σήμερον δὲν θριαμβεύει μόνον ἐν Γαλλίᾳ, ἥς οἱ Παρίσιοι εἶνε ἡ ἐκπροσώπησις καὶ ἡ ἐπιτομὴ τοῦ ἔθνους· κατὰ μοιραίαν ἀπομίμησιν πᾶσαι αἱ κυβερνήσεις τῶν λοιπῶν κρατῶν φιλοδοξοῦσι νὰ συγκεντρώσωσι πᾶν ὃ τι ἄξιον λόγου πολιτικὸν ἢ ἐπιστημονικὸν ἴδρυμα ἐν τῇ πρωτεύουσῃ. Προφανῶς δὲ ζημιοῦσι τὰς λοιπὰς πόλεις, ἀφιεμέναις εἰς τὴν ἰδίαν τύχην, εἰς τὴν φυσιολογικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν.

Οὕτως ἡ συγκεντρωσις συντελεῖ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἰδιαιτέραν αὔξησιν μιᾶς μόνης πόλεως καὶ τινῶν ἄλλων δευτερευουσῶν, ἕνεκα πολιτικῶν συμφερόντων ἐπικυρουσῶν τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν προστασίαν τῶν κυβερνήσεων.

Νομίζω, ὅτι ἀπατῶνται αἱ συγκεντρωτικαὶ κυβερνήσεις, ἀποδίδουσαι τοιαύτην σημασίαν καὶ τοσοῦτον μεριμνῶσαι πρὸς αὔξησιν τῶν πρωτευουσῶν αὐτῶν πόλεων. Ἡ ἱστορία δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν τοιούτων ροπῶν, ἴσως δὲ κατὰ μέγα μέρος τ' ἀντίθετα διδάσκει. Εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς ὀφείλει κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν οὐ μικρὸν ἢ Ἰταλία τὴν θαυμασίαν αὐτῆς ἀκμήν, ἐπίσης ἡ Γερμανία κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν. Τίς ἀγνοεῖ τὰ κατὰ τὴν μικροσκοπικὴν Βαϊμάρην, κέντρον πολιτικῆς αὐτονομίας, ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου; Μεγαλόπολις τις παρουσιάζει ἀναμφιβόλως τὸ ὑπέροχον φαινόμενον ἐθνικῆς λαμπρότητος, εὐρωστίας, ζωτι-

κόττης λαού τινος. Ἄλλὰ τοῦτο εἶνε ἀληθὲς μόνον μέχρι βαθμοῦ τινος. Πέραν τούτου ἄρχονται ἐκδηλούμενα νασολογικά φαινόμενα. Ἡ Ρώμη ἐκ τῶν ἀρχαίων πόλεων παρέστησε τὸ φαινόμενον τοῦτο· ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς ἐπίσης ἡ ὑπεράγαν αὐξήσεις πόλεως τινος δέον νὰ ἐμποιῆ καὶ ἐμποιεῖ ἀνήσυχον μέριμναν. Δικαίως ἐρρήθη: «Europa Kränkt an der Grösse seiner Grossen Städte».

Τίς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ἐν τῶν αἰτίων τῆς ἠθικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐκπτώσεως τῆς Ρώμης ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἡ ὑπεράγαν πληθὺς καὶ ἡ πανσπερμία τῶν κατοίκων αὐτῆς; Ἄνθρωποι, πανταχόθεν συνηθροισμένοι, ναυάγια κοινωνικά καὶ ἔθνικά, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντες πρὸς τὸ καθέστω, ἀποβλέποντες πρωτίστως εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν φυσικῶν αὐτῶν ὁρῶν μᾶλλον ἢ τῶν ἠθικῶν αἰσθημάτων τὴν ἐπιδιώξιν, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ καταστῶσιν ὄργανα καὶ θαυμασταὶ τοῦ ἐλεινοῦ ἐκείνου πολιτικοῦ συστήματος — τοῦ *Καισαρισμοῦ*.

Ἐν τοιοῦτοις κέντροις πληθυσμοῦ, μηδὲως συνδεδεμένου δι' ἠθικῶν δεσμῶν, ἀλληλεγγύης κλ. ἐπίζητεῖται πρωτίστως ἡ ἡδονὴ τῆς γαστρος. Ἀπολαύσωμεν σήμερον, αὔριον γὰρ ἀποθανοῦμεν. Ἐκπίπτει ἡ οἰκογένεια, θριαμβεύοντος τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος, ἡ δὲ μοιχεία καὶ ἡ πορνεία λαμβάνουσιν ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῶν μᾶλλον ἐναρέτων καὶ χρηστῶν πολιτῶν (*Panem et Circenses*).

Τὰ τοιαῦτα φαινόμενα εἶνε ἀποτελέσματα ἰδίᾳ τῆς τεχνιτῆς μᾶλλον ἢ τῆς φυσιολογικῆς ἐξελιξέως πόλεως τινος. Ἄλλ' ἐν τῇ αὐξήσει τοῦ πληθυσμοῦ τῶν συγχρόνων πόλεων καὶ ἕτερα αἴτια φαίνονται παρομαρτοῦντα.

Ἐπὶ ἄρχον βεβαίως μεγάλα πόλεις καὶ κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας. Ἄλλ' οὐδεμία τούτων ἀνῆλθεν εἰς τὸν πληθυσμὸν, ὃν ἔχει σήμερον μέση τις πόλις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ Μαδρίτη ἐπὶ τινα χρόνον διετέλεσε πρωτεύουσα πόλις μεγάλου κράτους, ἐν ᾧ ὁ μονάρχης ἐκαυχᾶτο, ὅτι οὐδέποτε ἔδυνε ὁ ἥλιος, ἀλλ' ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς δὲν παρουσίασε τὸ φαινόμενον, ὃ περ παρουσιάζει πόλις τις τῆς συγχρόνου Εὐρώπης. Αἱ ἐμπορικαὶ ἐπίσης πόλεις τοῦ μέσου αἰῶνος, παρὰ τὴν οικονομικὴν αὐτῶν ἀμύην καὶ ἐπίδοσιν, ὑστεροῦσι τῶν καθ' ἡμᾶς πόλεων κατὰ πληθυσμὸν. Ἐχων ὑπ' ὄψει τὰ στατιστικὰ δεδομένα τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, δύναμαι εἰπεῖν, ὅτι αὕτη τελεῖται κατὰ γεωμετρικὴν πρόσοδον, ἐνῶ τὸ πάλαι ἐτελεῖτο ἀπλῶς κατ' ἀριθμητικὴν — ἐκτὸς ὅσως εὐαρίθμων ἐξαιρέσεων.

Δ'

Ἄλλὰ τὸ ἐκπληκτικώτατον τῶν φαινομένων τῆς τοιαύτης αὐξήσεως παρουσιάζει ἡ Βόρειος Ἀμερική. Ἡ ἄλκιμος καὶ δραστηρία φυλὴ, ἥτις κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας ἐδημιούργησε μίαν τῶν ἰσχυρωτάτων καὶ ἐλευθερωτάτων τῆς Εὐρώπης πολιτειῶν καὶ εἰς ἣν ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης τσαυτὰ μεγάλα καὶ ρηξικέλευθα πνεύματα, κατὰ τινὰς

κλάδους τῆς γνώσεως, ἔμελλε νὰ παραστήσῃ ἰσχυρότερον τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἐν Ἀμερικῇ. Ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐλευθέρου πολιτεύματος ἀτρόμητοι ἐξ Ἀγγλίας καὶ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης μετανάστει, ποικίλως διασταυρωθέντες, ἔβηκαν εὐρύτατα θεμέλια ἰσχυροτάτου πολιτισμοῦ καὶ ἐξεδήλωσαν πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, τῇ ἐπιστήμῃ, τῇ οικονομικῇ δράσει. Ἡ πολιτικὴ αὐτῶν τάξις παρίστησι θαυμαστὴν ἀποψιν τῆς ἱστορικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθ' ἣν τὸ ἄτομον, ὡς μονὰς καὶ ὡς σύνολον, δύναται νὰ ἐξασκήσῃ πᾶν τὸ σθένος αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῷ. Ἡ γηραιὰ Εὐρώπη βαίνει ψηλαφῶσα, ἀλλ' ἡ Ἀμερικὴ ποιεῖται ἄλματα. Ἰδίᾳ δὲ καταπληκτικὴν πρόοδον παρουσιάζει ὁ πολιτικὸς καὶ οικονομικὸς αὐτῆς βίος. Κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία ὑπὸ τὴν εὐρύτατην καὶ ἀληθεστάτην αὐτῆς ἔννοιαν διευκολύνει πᾶσαν τοῦ ἀτόμου ἐνεργείαν. Τὸ πολίτευμα τῶν χωρῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν μεγάλην ταύτην Συμπολιτείαν, βεβαίως δὲν εἶνε ὅλως ἄπταιστον, οὐδὲ τὰ ἦθη ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεπίληπτα, ἀλλ' αἱ κατ' αὐτὴν σχέσεις, παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς τῆς γηραιᾶς Εὐρώπης, εἶνε ὑπὸ πολλὰς ἐπιπτώσεις ὑπέρτεραι. Ἡ ἐν Ἀμερικῇ λειτουργοῦσα ἐλευθερία ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας καὶ αὐτενεργείας τοῦ ἀτόμου, ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν δ' αὐτῆς ἐξελίσσεται ὁ καθόλου βίος. Ἡ αὐτοδιοίκησις, ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν ἔννοιά καὶ πραγματώσει αὐτῆς, εἶνε ἀνεγνωρισμένη ἐν τε τῷ κοινωνικῷ, τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ οικονομικῷ βίῳ τοῦ λαοῦ, ἐν ᾧ εὐρίσκουσιν ἄσπλον καὶ φιλοξενίαν πάντες οἱ δραστήριοι ὄργανισμοὶ καὶ χαρακτῆρες τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἐγκαταλιμπάνοντες τὸ πάτριον ἔδαφος, καὶ περ μὴ ὄν τοσοῦτον ἀγνώμον, ἀντὶ τῶν ὑπὸ τῆς μεγάλης Συμπολιτείας προσφερομένων πλεονεκτημάτων. Ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ συγκέντρωσις καὶ τὰ αὐτῆς ἐπακόλουθα εἶνε ἄγνωστα ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ· ἀφίεται δὲ πλήρης ἐνέργεια εἰς τὸ ἐλεύθερον ἄτομον πρὸς κανονισμὸν τῶν ποικίλων αὐτοῦ σχέσεων καὶ ἐνεργειῶν.

Ἐνεκα τοῦ λόγου τούτου ἠυξήθησαν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον αἱ βορειαμερικανικαὶ πόλεις. Ἡ Νέα Ὑόρκη, ἡ Φιλαδέλφεια, τὸ Σικάγον κλ. μετὰ τινα ἔτι χρόνον θέλουσι συναμιλλᾶσθαι πρὸς πολλῶν αἰῶνων βίον ἀριθμοῦσας εὐρωπαϊκὰς πόλεις.

Τοῦτο ὀφείλεται οὐ σμικρὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν κυκλοφορίαν καὶ δραστηρίαν τῶν ἀτόμων καὶ εἰς τὸ ἀνεκτικὸν πνεῦμα τῆς κοινωνίας καὶ τῆς νομοθεσίας. Μόνον ὁ αὐξανόμενος ἀριθμὸς τῶν ἐκ Σινικῆς ἐργατῶν ὑποβλέπεται ἐνιαχοῦ τῆς Συμπολιτείας.

Συμπεραίνεται ἐκ τούτων, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε σπουδαιότατον αἷτιον τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον.

Οἰανδῆποτε αἰγλήν καὶ τιμὴν καὶ ἂν παράσχῃ ὁ μονάρχης πόλει τινί, ὅσα δῆποτε καὶ ἂν συνδυάσῃ μετ' αὐτῆς κοινωνικά, ἔθνικα καὶ πολιτικά συμφέροντα, οἷαδῆποτε ὑποχρεώσεις καὶ ἂν ἐπιβάλλῃ χάριν τῆς πρωτευούσης πόλεως εἰς τὸ λοιπὸν τῶν ἐπαρχιῶν, αὐξάνεται μὲν ὁ πληθυσμὸς, ἀλλ' ἡ αὐξήσις αὕτη παρουσιάζει παθολογικὸν μᾶλλον ἢ

φυσιολογικὸν χαρακτήρα. Κατ' οὐσίαν παρεμβάλλονται ἄπειρα προσκόμματα πρὸς τὴν ἐγκατάστασιν καὶ τὴν μονιμοποίησιν τῶν ἐξωθεν προσερχομένων κατοίκων. Πᾶσα ἐγκατάστασις γίνεται κατ' ἐπίνευσιν ὑψηλὴν τῆς ἀστυνομικῆς ἀρχῆς, ὑπόπτως ἐν γένει προσβλεπούσης τοὺς ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἢ χωρῶν προσερχομένους, οἵτινες πολλάκις τίθενται καὶ ὑπὸ ἰδιόζουσαν ἐπιτήρησιν. Ἐν τοῖς ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἀκμάσασι δεσποτικαῖς κράτεσιν αἱ πρωτεύουσαι αὐτῶν δὲν ἀνῆλθον οὐδ' εἰς τὸ ἤμισυ τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς ὃ ἀνῆλθε τὸ σημερινὸν Λονδῖνον, εἰ καὶ αἱ πρωτεύουσαι αὗται ἀνταπεκρίνοντο εἰς μεγαλητέραν ἐπικράτειαν, συνεκτροῦτο δ' εἰς τὴν αὐξήσιν αὐτῶν πᾶσα ἡ μέριμνα καὶ τὸ διαφέρειν τοῦ δυνάστου. Τὸ κρατοῦν καθεστῶς κατ' ἀνάγκην ἦτο δυσμενές, ἔστω καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Ἐπεθύμει ἡ κυβέρνησις ἴσως τοῦτο, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἦσαν ἀντίθετα. Αἱ τε παλαιαὶ καὶ αἱ σύγχρονοι πόλεις τῆς Ἀσίας, ἡ Ρώμη, οὐδέποτε ὑπερέβησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ δύο ἑκατομμύρια.

Ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐλευθερίας ἀντίθετον παρίσταται φαινόμενον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Τὸ κηδεμονευτικόν, τὸ προστατευτικὸν σύστημα, οὐ ἐνεφορεῖτο ἢ τε νομοθεσία τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ νεώτεροι μέχρι τοῦ 1789, ἐξηφανίσθη ἤδη, ἢ ἐξαφανίζεται ὁσημέραι. Ὁ ξένος πανταχοῦ καθίσταται ἀποδεκτός, φέρων τὸν ὕλικόν καὶ ἠθικόν αὐτοῦ πλοῦτον, τὴν ἐργασίαν, τὴν δραστηριότητα, τὴν εὐφροσύνην. Πρώτερον ὁ ξένος ἐθεωρεῖτο ἐχθρός, ἐνιαχοῦ ἐχορηγοῦντο αὐτῷ ἀστικά μόνον, λίαν περιορισμένα δικαιώματα, μέχρι δὲ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὰ κατ' αὐτὸν διείποντο ὑπὸ εἰδικῆς, περιοριστικῆς νομοθεσίας, δυσμενῶς ἐχούσης πρὸς πᾶν νέον καὶ ὄθνετον. Οὕτως οἱ ξένοι τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Εὐρώπης τῶν μέσων αἰῶνων κατ' οὐσίαν διετέλουν ἐν ἡττονι μοίρᾳ, παραβαλλόμενοι πρὸς τὰ δικαιώματα, ὧν ἀπῆλθον οἱ αὐτόχθονες καὶ οἱ γηγενεῖς. Ἐν αὐταῖς ταῖς ἐλευθερωτάταις τῶν χωρῶν τοῦ νεωτέρου κόσμου τὰ εἰς τοὺς ἐπήλυδας παρεχόμενα ἀστικά δικαιώματα ἦσαν ἐλάχιστα, χάριν δ' εὐνοίας μόνον ἢ ὑπηρεσιῶν, προσενεχθεισῶν ὑπὸ τινος ομάδος ξένων ἢ ἄλλων πολιτικῶν συμφερόντων, παρείχοντο ἐνίοτε διὰ κυριαρχικῆς πράξεως δικαιώματα εἰς τούτους ἢ ἐκείνους, τοὺς ἐν τινι πόλει ἢ χώρᾳ ἐγκατεστημένους ἄλλοεθνεῖς, οἵτινες ἄλλως ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ διετέλουν περιορισμένοι, ἐπισπῶντες ἐφ' ἑαυτῶν τὸ ἄγρυπνον ὄμμα φιλοπόπτου ἐξουσίας. Ἡ δὲ τοιαύτη δυσμένεια ἦτο ἐπόμενον νὰ μὴ ἐνθαρρύνῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν προσέλευσιν ἄλλοεθνῶν στοιχείων.

Ε'

Πρὸς τῇ πολιτικῇ καὶ κοινωνικῇ ἐλευθερίᾳ ἀνεγνωρίσθη ἐπίσης παρὰ τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐξεδηλώθη πλέον ἢ ἅπαξ κατ' αὐτῆς δυσπιστία, ἕνεκα κακῶς νοουμένων ἐθνικῶν ἢ πολιτικῶν συμφερόν-

των, ἀλλ' ἐν συνόλῳ ἡ ἐλευθερία αὕτη ἀναγνωρίζεται ὡς βάσις τῆς οικονομικῆς τῶν λαῶν ἐργασίας. Τὰ συστήματα τῶν Συντεχνιῶν, τῶν ἐσωτερικῶν τελωνείων καὶ λοιπῶν παρακωλυτικῶν προσκομμάτων τῆς αὐτονομίου τοῦ ἀτόμου ἐνεργείας ἤρθησαν ἐς αἰεὶ. Αἱ μεταξὺ τῶν κρατῶν ἐμπορικαὶ συνθήκαι συντελοῦσιν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἐλευθερίας ταύτης, τῆς ὁ ὀριστικὸς θρίαμβος κεῖται ἐν προσεχῆι μέλλοντι. Ἔσται οὗτος τὸ ἐπιστέγασμα τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς χειραφετήσεως τῶν νεωτέρων λαῶν.

Διὰ τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας, λειτουργήσεως σήμερον καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, εὐρὺ ἀναπτύσσεται· στάδιον δράσεως καὶ ἐργασίας, συμπράξεως καθολικῆς τῶν λαῶν. Ἰδίᾳ ἐμέλλον νὰ ἐπωφεληθῶσι τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῆς αἱ μεγάλαι πόλεις, ὧν ἡ ἐμπορικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἐνέργεια ἦτο ἀδύνατον νὰ εὐστοχήσῃ ἄνευ τῆς ἐλευθερίας. Πολλὰκις κυβερνήσεις, ἀπὸ μερίμνης ὀρμώμεναι ὑπὲρ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως, παρέσχον αὐτῇ πολλὰς ἀτελείας, καταργήσασαι πάντα δασμὸν εἰσαγωγῆς ἢ ἐξαγωγῆς καὶ ἐν γένει κηρύξασαι τὴν πλήρη αὐτῆς ἐμπορικὴν ἢ οικονομικὴν ἐλευθερίαν. Δὲν εἶνε ἄγνωστα τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας. Ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἡ ἐργασία ἐξελίσσεται μετ' ἀσυνήθους δυνάμεως, προφανῆς δ' ἀνάπτυξις τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας συμπαρέπεται. Ἡ αὐξήσις κατὰ πληθυσμὸν τῆς πόλεως ἔσται προφανὲς ἀποτέλεσμα τῆς εὐημερίας ταύτης.

Ὅ τι συμβαίνει ἐν τοῖς μερικοῖς, τοῦτο ἀναντιρρήτως συμβαίνει καὶ καθ' ὅλου. Ἡ ἐλευθερία κυκλοφορία καὶ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων, ὁ κατ' οὐδένα τρόπον περιορισμὸς ἐμπνέουσιν εἰς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνην. Οὕτω κατ' ἀνάγκην συντρέχουσι πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην. ὃν ἡ μείζονας εὐρίσκουσιν ἐγγυήσεις προσωπικῆς ἐλευθερίας, πλείονα ἀστικά καὶ κοινωνικά δικαιώματα.

Καὶ τοῦτο προφανῶς παρατηρεῖται ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐξησφαλίσθησαν τὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων καὶ αἱ ποικίλαι αὐτῶν ἐλευθερίαι.

Πρὸς τῇ ἐλευθερίᾳ ἕτερον αἷτιον τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων μετὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον εἶνε ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας. Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ σπουδαιότατον τῶν αἰτίων. Ἡ διὰ τῆς βιομηχανίας ἐπιτυγχανομένη αὐξήσις τῆς παραγωγῆς, δηλαδή τῶν πρὸς συντήρησιν καὶ θεραπείαν τῶν χρειῶν μέσων, διευκολύνει τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, προστρέχοντος ἐκεῖ, ὅπου τοῦτο δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ εὐχερέστερον. Εὐρύνεται τὸ πλαίσιον, καθ' ὅσον ἀναπτύσσονται αἱ ἐν αὐτῷ δρῶσαι δυνάμεις.

Ἡ οικονομικὴ θεωρία, ὅτι τοῦ πληθυσμοῦ ἡ αὐξήσις παρακολουθεῖ τὴν αὐξήσιν τῶν μέσων τῆς διατροφῆς, εὐρίσκει ἀναντιρρήτως οὐ μικρὰν ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσιν. Ἡ ἀναπτυσσομένη βιομηχανία, τουτέστιν ἡ ἐξεύρεσις μεθόδων μείζονος καὶ κρείττονος πα-

ραγωγής, προκαλεί τὴν συρροὴν καὶ αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄνθρωποι, ἄνευ ἐργασίας, προστρέχουσιν εἰς κέντρα, ἐν οἷς εἶνε βέβαιοι ὅτι θέλουσιν εὖρη τοιαύτην, οὕτω δ' αὐξάνεται ὁ πληθυσμός, ἀντιθέτως ἐπιδρῶν καὶ οὗτος πάλιν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὑπάρχει ποιά τις ἀναλογία μεταξὺ αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας. Τοιοῦτο φαινόμενον παρουσιάζουσιν ἰδίᾳ κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος πλείστα βιομηχανικαὶ πόλεις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, πολλαπλασιασθεῖσαι ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι, δυσαναλόγως πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῶν χωρῶν, ὧν τμήματα ἀποτελοῦσιν.

Πρὸς τοὺς ἄλλοις, παράδειγμα πρόκειται ἑναργῆς τοῦ αἰτίου τούτου ἡ *Ρώμη*, πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1870. Πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ βασιλείως τῆς Ἰταλίας καταλήψεως τῆς αἰωνίας πόλεως, ὑπὸ τὴν παπικὴν δεσποτείαν, αὕτη ἦτο τὸ καθολικὸν κέντρον καὶ ἡ θρησκευτικὴ πρωτεύουσα λαῶν, ἀναγνωρίζοντων ὡς ὑπέρτατον αὐτῶν ποντίφικα τὸν Πάπαν. Ἡ συρροὴ τῶν ξένων ἦτο διηνεκής. Οὐκ ὀλίγοι προσήρχοντο νὰ θαυμάσωσι τὰ καλλιτεχνικὰ μνημεῖα τοῦ παρελθόντος· ἀλλ' οἱ πλείστοι ἔνα προσκυνήσωσι καὶ λάθωσι τὴν εὐλογίαν, τὴν ἄφραστον τῶν ἀμαρτιῶν, παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Καθολικισμοῦ. Παρὰ τὴν συρροὴν ταύτην, ἡ *Ρώμη*, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ πληθυσμοῦ, μόλις ὑπερέβαινε τὴν ἑκατοντάδα χιλιάδα τῶν κατοίκων. Οὐδ' ἐλευθερία, οὐδ' ἐργασία καὶ βιομηχανία ἦσαν ἀνεκταὶ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ταύτῃ πρωτεύουσῃ τοῦ θεοκρατικοῦ ἀπολυτισμοῦ. Ἡ *Ρώμη*, παρὰ τὰς τοσαύτας ἄλλας εὐμενεῖς συνθήκας, ὑφ' ἃς διετέλει, μὴ παρέχουσα τὰ μέσα τῆς ἐλευθερίας ἐργασίας, ἀλλ' οὔτε τῆς διατροφῆς, εὐχερῶς, οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπὶ αἰῶνας ἀνάπτυξιν.

Ἀλλὰ τούναντίον ἀκριβῶς συνέβη ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτῆς εἰς πρωτεύουσαν τοῦ νέου ἰταλικοῦ κράτους, ἐγκοσμίῳν καὶ προσδευτικῶν ἐμπορουμένου ἰδεῶν, μεταξὺ δὲ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων θεωρήσαντος τὴν ὑποστήριξιν τῆς βιομηχανίας. Παρὰ τὰς λυπηρὰς περιστάσεις, παρὰ τὰς οικονομικὰς ζημίας, αἰτίνας ἀνέκοψάν πως κατὰ τὰ τελευταία ἔτη τὴν πρόοδον αὐτῆς, ἐν διαστήματι εἰκοσαετίας ὁ πληθυσμός τῆς *Ρώμης* ἐδιπλασιάσθη.

Ἀνκνιρρῆτως. Οὐδὲν αἴτιον ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων, ὅσον ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας. Τὰ κεφάλαια καὶ ἡ ἐργασία εὐρίσκουσι δι' αὐτῆς θαυμασίαν δρασίν. Κεφάλαια, ἅτινα ὑπὸ ἀντιθέτους οικονομικὰς συνθήκας καὶ περιστάσεις καθίστανται ἥκιστα παραγωγικὰ καὶ τελεσφόρα πρὸς τὸν οικονομικὸν τῶν κοινωνιῶν σκοπὸν, διὰ τῆς βιομηχανίας εὐρίσκουσι στάδιον ἐνεργείας, αὐξήσεως, πολλαπλασιασμοῦ. Ἡ ἐργασία ἐπίσης, ὑπὸ τοῦ κεφαλαίου ἐνθαρρυνομένη, ἐκδηλοῦται ἐπὶ εὐρυτέρου σταδίου, ὀλικῶς τε καὶ ἠθικῶς ἀμειβομένη.

5'

Ὁ πλοῦτος λαὸς τινος, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ οικονομικὴν ἔνοιαν, ἐκπροσωπεῖται κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς βιομηχανίας. Αὕτη εἶνε τὸ δημο-
 ουργικὸν στοιχεῖον, ἡ συνθετικὴ αὐτοῦ δύναμις. Πᾶσα ἄλλη πλουτοφό-
 ρος πηγὴ ἐξαντλεῖται σὺν τῷ χρόνῳ· ἀλλ' ἡ βιομηχανία διηνεκῶς ἐξε-
 λίσσεται, πολλαπλασιάζουσα τὰ προϊόντα τῆς παραγωγῆς, τὰ μόνα
 τῆς τῶν χρειῶν θεραπείας, οὕτω δὲ προκαλοῦσα τὴν αὐξήσιν τοῦ πλη-
 θυσμοῦ τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ σήμερον παρουσιαζόμενον κοινωνικὸν φαινόμενον τῆς ὑπεράγαν
 αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ μεγάλων τινῶν πόλεων, ἐρημώσεως δὲ τῶν
 ἐξοχῶν, ἀποδοθῆτω πρωτίστως εἰς τὴν ἐντὸς τῶν πόλεων τούτων ἀνά-
 πτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ εἰς τὰ οικονομικὰ καὶ ἠθικὰ αὐτῆς ἀπο-
 τελέσματα. Ὁ ἀγρότης, παρὰ τὰς εὐμενεῖς συνθήκας, ὑφ' ἃς διατελεῖ,
 πολλῶν οὐχ ἥττον στερεῖται, πρῶτίστα δὲ πάντων κτήσεως. Βεβαίως
 ἐν πολλαῖς τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν, ὑπὸ τὰ διέποντα αὐτὰς φιλελεύ-
 θερα συστήματα, αἱ σχέσεις τῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας οὐσιωδῶς μετεβλή-
 θησιν καὶ ἐβελτιώθησιν. Ἡ ιδιοκτησία, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν νομοθεσίας,
 ἀναγνωρίζουσης τὴν πλήρη τῶν ἀνθρώπων ἰσότητα, κατενεμήθη ἐπὶ μᾶλ-
 λον ἀνὰ τὰ εὐρύτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, τὸ μὲν διὰ τῆς καταρ-
 γήσεως τῶν πρωτοτοκίων, τὸ δὲ διὰ τῆς εὐχερεστερας ἀπαλλοτριώσεως
 αὐτῆς καὶ ἐπὶ τέλους διὰ τῆς ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον μεταβολῆς τοῦ
 κληρονομικοῦ συστήματος. Ἀλλὰ τοῦτο ἐν τῇ νομοθεσίᾳ μόνον· κατὰ
 πρᾶξιν κρατεῖ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ ἀρχαῖον ἀποκλειστικὸν καθεστῶς τοῦ
 καὶ νῦν ἔτι περιορισμοῦ τῆς ἐγγείου κτήσεως εἰς χεῖρας εὐαρίθμων. Ὁ
 ἀγρότης, παρὰ τὰς εὐμενεῖς σχέσεις, ὑφ' ἃς διατελεῖ, παρὰ τὰ πολιτικὰ
 καὶ ἀστικά δικαιώματα, ἅτινα ἐχορηγήθησαν αὐτῷ, παρὰ τὴν οἰκο-
 νομικὴν ἐλευθερίαν, ἧτις ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ πολιτικῇ τάξει, δὲν διατε-
 λεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς κρείττονα τῆς τοῦ παρελθόντος κατάστασιν.
 Αὕτη δὲ ἡ οικονομικὴ ἐλευθερία, μὴ προσηκόντως νοουμένη καὶ πραγ-
 ματουμένη, καθίσταται πολλᾶκις αὐτῇ ἐπιζήμιος μᾶλλον ἢ ἐπωφελής.
 Ὁ ἀγρότης, ἐργαζόμενος, ἐξοικονομῶν, δύναται νὰ καταστῇ ἐπίσης ἐγ-
 γαίος ιδιοκτήτης. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἡ μεγάλη ιδιοκτησία, ὅπως ἡ με-
 γάλῃ ἐν γένει περιουσία, οὐδ' ἐξελίπειν, οὐδὲ δύναται εὐχερῶς νὰ ἐκλίπη.
 Ἐν τῷ οικονομικῷ ἀνταγωνισμῷ, ἀναποδράστῳ πρὸς τὴν πρῶτον τῶν
 κοινωνιῶν, οὐδ' ἀνευ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ προσή-
 κουσα κοινωνικὴ τάξις, οἱ ἰσχυρότεροι, οἱ δραστηριώτεροι, οἱ εὐτυχε-
 στεροὶ δημιουργοῦσι μεγάλην ἐγγειον ιδιοκτησίαν, ἣν κατορθοῦσι νὰ
 καταστήσωσι παρκαγωγικώτεραν διὰ τῶν μεθόδων τῆς τέχνης καὶ τῆς
 ἐπιστήμης. Τούτου οὕτω συμβαίνοντος, ἡ μικρὰ ιδιοκτησία, ἄρα ὁ μι-
 κρὸς ιδιοκτήτης, δὲν δύναται ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς ὑπερ-
 τέρας δυνάμεις. Παρὰ τὰς διακρινούσας αὐτὸν ἀρετάς, ὑποκύπτει,
 ἀπαλλοτριῶν τὴν κτῆσιν αὐτοῦ ἐπὶ τέλους.

Ἐκ τούτου ἔπεται, ὅτι ὑπαρχούσης ἐλλείψεως ἐπάρκων μέσων πρὸς

θεραπείαν τῶν χειρῶν τῶν κατοίκων τῶν ἀγρῶν, ἔστω καὶ σχετικῶς ὀλίγων, τὰ ρεύματα τῶν κοινωνικῶν πληθυσμῶν φέρονται κατ' ἀνάγκην καὶ ἀκατασχέτως πρὸς τὰς μεγάλας πόλεις, πρὸς τὰ κοινωνικὰ ἢ πολιτικὰ κέντρα, ἅτινα κατ' ἀνάγκην θεμελιούνται ἐν τισὶ σημείοις τῆς ἐπικρατείας, παρέχοντα εὐρύτερον στάδιον ἐργασίας καὶ δραστηριότητος, ἀφθονώτερα δὲ τὰ πρὸς συντήρησιν μέσα. Ἐν ταῖς ἐξοχαῖς καὶ ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς διαμερίσμασιν ὁ ἄνθρωπος, στερούμενος ἐπαρκοῦς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς εὐημερίας, δὲν δύναται νὰ διαθρέψῃ τὴν ἑαυτοῦ οἰκογένειαν, αὐξανομένην κατ' ἀνάγκην, μεταναστεύει ἄρα ἐκὼν ἄκων εἰς τὰς πόλεις.

Βεβαίως ἡ μοῖρα τοῦ ἀγρότου σήμερον διατελεῖ ἐν κρείττονι μοῖρᾳ τῆς τοῦ παρελθόντος ἐκείνου, οἷον τοσοῦτον ἀπαισίως εἶχε ζωγραφισθῆ ὑπὸ τοῦ Labruyère. Κατέστη ὅπως δήποτε ἄνθρωπος ἢ δημοτικὴ παιδείουσι, ἢ συγκοινωνία κλ. ἐβελτίωσαν τὰ κατ' αὐτόν· οὐχ ἦτον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις διατελεῖ ὑποδεέστερος τοῦ τῶν πόλεων κατοίκου, οὐ ἢ μοῖρα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶνε κρείττων. Τούτου δ' ἕνεκα δὲν διστάζει νὰ καταλίπῃ τὴν γῆν τῶν πατέρων, ζητῶν ἀλλαχοῦ φιλοξενώτερον ἔδαρος, στάδιον ἐργασίας καὶ εὐτυχεστέρας ζωῆς.

Αἱ μεγάλαι πόλεις πρὸς τούτοις σήμερον, ὡς ἐκ τῆς αὐξήσεως τῶν μέσων, ἅτινα παρέχουσι πρὸς τὴν ὑλικὴν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν εὐημερίαν, ὡς ἐκ τῆς ἀφθονίας αὐτῶν καὶ εὐθηνίας, ἕνεκα τοῦ διὰ τῶν μηχανῶν πολλαπλασιασμοῦ, τυγχάνουσιν εἰς πάντας προσιταί. Διὰ τῶν ἐφευρέσεων αὐτῆς ἢ βιομηχανία *ἐξελαίκευσε* οὐ μικρὸν τὰς ἀπολαύσεις καὶ τέρψεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Εἰς οὐδένα ἀπαγορεύονται αὗται. Ὡς πρὸς τοῦτο δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ὑπὸ τινά ἔποψιν δὲν ὑπάρχει διάκρισις πλουσίου καὶ πτωχοῦ. Ἄδικουσι δὲ ἢ κακῶς σκέπτονται· οἱ τάναντία ορονοῦντες καὶ διδάσκοντες. *Οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρινθον* οὐδεμίαν ἔχει σήμερον ἔννοιαν. Σήμερον οἱ Παρίσιοι, τὸ Λονδῖνον, ἢ Βιέννη, τὸ Ἄμβουργον, ἢ Νέα Ὑόρκη δὲν δύναται νὰ υπαχθῶσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ἀπροσίτων μεγάλων κοινωνικῶν κέντρων. Ἡ βιομηχανία παρέχει ἀφθονώτατα καὶ εὐθηνότατα τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως καὶ τῶν ἀπολαύσεων. Δυνάμενοι δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι δύναται νὰ εὐρωσιν ἐν ταῖς αὐταῖς πόλεσι τὰ μέσα οὐ μόνον τῆς διατροφῆς, ἀλλὰ καὶ τινων ἀπολαύσεων.

Χάρις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας τὸ κεφάλαιον δὲν διατελεῖ σήμερον ὑπὸ τὴν περιορισμένην ἐκείνην λειτουργίαν καὶ ἐνέργειαν, ἐν ἣ κατὰ τὸ παρελθόν. Ἄλλοτε σχεδὸν ἐκρύπτετο. Οὔτε ἡ προσήκουσα ὑπῆρχεν ἀσφάλεια, ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς λέξεως ἔννοια, οὔτε κοινωνικὴ ὀργάνωσις, οὔτε πολιτικὴ τάξις, οὔτε ἀληθεῖς οικονομικαὶ ἰδέαι, οὔτε μέσα συγκοινωνίας πρὸς τὴν προσήκουσαν αὐτῶν λειτουργίαν. Ὁ μέγας κεφαλαιούχος, ὁ κατὰ τοῦτον ἢ κατ' ἐκείνον τὸν τρόπον κατορθώσας — ἐκ τύχης ἢ ἐξ ἐργασίας — νὰ συγκεντρώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ μεγάλα κεφάλαια, ἤκιστα καθίστη αὐτὰ παραγωγικὰ, ἔλλειπόντων τῶν πρὸς τοῦτο μέσων. Ἀλλὰ σήμερον αἱ συνθήκαι μετεβλήθησαν παντελῶς.

Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐργασία ἐν γένει ἔσχον τεραστίαν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀνάπτυξιν διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ. Πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν κρείττονα χρησιμοποίησιν τῶν οικονομικῶν δυνάμεων τῶν λαῶν, τῶν κεφαλαίων καὶ τῆς ἐργασίας, τίθεται εἰς ἐνέργειαν, τοῦτο δ' ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν δύναμιν αὐτῶν. Τράπεζαι, ἀσφάλεια, ἀτμοπολῖαι, σιδηραὶ ὁδοὶ προσφέρουσι στάδιον πρὸς τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἡ συγκέντρωσις τῶν κεφαλαίων διεξάγεται διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ κατὰ πρωτοφανῆ τρόπον. Κατ' ἀνάγκην δὲ τὴν συγκέντρωσιν ταύτην τῶν κεφαλαίων παρακολουθεῖ καὶ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἀνθρώπων.

Οὕτως ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐμελλε νὰ δώσῃ μεγίστην ὄθησιν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων. Ὁμολογουμένως δὲ ἡ ἐπιρροή αὕτη τῆς βιομηχανίας, ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων δυνάμεων, εἶνε τὸ πρότιστον αἴτιον.

H'

Ἡ μεγάλη πόλις συγκεντρῶι ἐν ἑαυτῇ, τίθησιν εἰς ἐνέργειαν πάσας τὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, ὑφ' ὧν κατοικεῖται, ἐκθέτουσα ἅμα πρὸς θεᾶν καὶ θυμασμὸν πᾶν ὅτι ἡ εὐφροσύνη καὶ ἡ δραστηριότης οὐ μόνον τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν παράγει. Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας τελείται τοῦτο σήμερον εὐχερέστερον ἢ κατὰ τὸ παρελθόν. Ὅποση ὑπάρχει ἐν τούτῳ διαφορὰ μεταξὺ τῶν παλαιτέρων καὶ τῶν νεωτέρων λαῶν! Αὐτὴ ἡ Ρώμη, ἡ κατ' ἐξοχὴν κοσμοπόλις, «κοινὸν τῆς γῆς ἐργαστήριον, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνέπιπτε... ἐμπορία, τέχναι, ὅποσαι εἰσὶ τε καὶ γηγένηται», * παραβαλλομένη πρὸς τὰς συγχρόνους κοσμοπόλεις, τοὺς Παρισίους ἢ τὸ Λονδίνον, παρίσταται προφανῶς κατωτέρα. Καὶ ἐν τούτοις, ἐκεῖνη ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις, ἐν ᾗ συνεκεντροῦντο πάντων τῶν λαῶν αἱ ἰδέαι, αἱ ἀπόψεις, τὰ συμφέροντα. Πάντα τὰ προϊόντα τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐργασίας συνεκομίζοντο ἐν αὐτῇ ἀπανταχόθεν. Πρὸς τούτοις, τὸ χρῆμα, τὸ κερδαινόμενον κατ' Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, ἐδαπανᾶτο πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Εὐπατριίδης Ρωμαῖος, ἀνθύπατος ἢ διοικητὴς ἐπαρχίας τινός, ἐλυμαίνετο αὐτὴν ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Ρώμην καὶ σπαταλήσῃ τὸ χρῆμα αὐτοῦ. Πρὸς τὸν αὐτὸν ἐπίσης σκοπὸν μετέβαινεν εἰς τὴν παρὰ τὸν Τίβεριν πόλιν πλούσιος ἔμπορος καὶ κερδοσκόπος, ἀσωτεύων παντοιοτρόπως, μεχρὶ καταστροφῆς πολλάκις, τὸν ἰδρωτὰ τῆς προτέρας ἐργασίας.

Ἀλλ' ἡ βιομηχανία ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἦτο λίαν περιωρισμένη ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν τῶν συγχρόνων πόλεων, ἐν αἷς τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, αἱ μεγάλαι ἐφευρέσεις, αἱ διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ πραγματοποιεῖσθαι, τοσοῦτον ἐπολλαπλασίασαν τὴν ἀνθρωπίνην παραγωγὴν, ἄρα καὶ τὴν ἐπι-

* Ἀριστείδου τοῦ ρήτορος, I, 326.

μιζίαν και την αυτή παρεπομένην αύξησιν του πληθυσμου. Εις τας σημερινάς πόλεις συντρέχουσι πλείονες άνθρωποι και λαοί. Διεθνής πανσπερμία. Σύν τῷ χρόνῳ ἴσως αὕτη ἡ ἐκείνη ἢ πόλις θέλει ἀπολέσῃ τὸν ἔθνικὸν αὐτῆς, τὸν ἀρχέτυπον χαρακτῆρα, ἀπὸ ἐθνικῆς καθισταμένη ἀληθῶς παγκόσμιος.

Ἐτερον ἐπίσης αἷτιον τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων εἶνε ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις.

Ἡ νεωτέρα πόλις, κέντρον τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, εἶνε ἅμα κέντρον πνευματικῆς δυνάμεως. Ἐν αὐτῇ συγκεντροῦται, δυνάμενον νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, πᾶν ὑπέροχον πνεῦμα καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως. Τὰ γράμματα, αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι δὲν δύνανται νὰ εὗρωσι προσφορώτερον καλλιιεργίας ἔδαφος ἢ ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει.

Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ δυνάμεις τῶν λαῶν κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα εἶνε θαυμασία, τοιαύτη, οἷα ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ προηγηθέντι αἰῶνι τῆς ἱστορίας. Ἄλλοτε ἡ παίδευσις καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀπορρέοντα ἀγαθὰ ἦσαν περιορισμένα μεταξὺ ἐλαχίστης μερίδος ἔθνους τινός· ἀλλὰ σήμερον αὕτη ηὔρυνθη, εὐλαϊκέθη. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶνε ἀπόρρητον τῆς γνώσεως. Πιστοὶ καὶ ἄπιστοί, κατηχημένοι καὶ μὴ κατηχημένοι, δύνανται νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῆς.

Ἡ μεγάλη πόλις εἶνε τὸ ἄσυλον, ἐν ᾧ κατ' ἐξοχὴν ἐγκλείονται πάντα τὰ ἱερά τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Λειτουργεῖ ἐν αὐτῇ τὸ πανεπιστήμιον, ἡ ἀκαδημία καὶ συγχρόνως πλείστα ἄλλα νεωτέρας τάξεως καὶ ἀποστολῆς ἰδρύματα, ἔθνικὰ ἐκπαιδευτήρια, προσελκύοντα ἐξίσου τοὺς τε ἑταίρους καὶ τοὺς ξένους. Σχολεῖα βιομηχανῶν τεχνῶν, μουσεῖα, θέατρα καὶ ὅ τι ἄλλο συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν τέρψιν τοῦ τε πνεύματος καὶ τῆς καρδίας.

Μόνον ἐντὸς τῶν κέντρων τούτων δύναται νὰ κορσθῇ ἡ διψα τῆς γνώσεως, τῆς πνευματικῆς ἀπολύσεως. Ἰπὸ τοιαύτην δ' ἔποψιν ἡ μεγάλη πόλις καθίσταται ἡ ἀέναντος πηγὴ, ἀφ' ἧς ἐκρέει τὸ ἀθάνατον γάλα, τὸ τε φυσικῶς καὶ ἠθικῶς συντηροῦν καὶ κρατῦνον τὸν ἄνθρωπον.

Ἐτερον αἷτιον αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων εἶνε οὐχὶ πλέον ἡ ἐπίδοσις τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἄφθονος καὶ δωρεάν παροχὴ τῶν μέσων τῆς παιδείσεως, ἡ ποικίλη θεραπεία τῶν χρειῶν τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ αὐξήσις τῶν μέσων τῆς διαφθορᾶς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἥθους.

Ἐν ταῖς ἐξοχαῖς ἢ ἐν ταῖς μικραῖς πόλεσιν ὁ ἀργός, ὁ φαυλοβίος, ὁ τυχοδιώκτης δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν, πολλῶν μᾶλλον νὰ σταδιοδρομήσωσι καὶ κατ' ἐλάχιστον, ἐπιβλέπονται, καταδιώκονται, δὲν εἶνε ἀνεκτοί. Ἐκάστου ὁ βίος λεπτομερῶς ἀναλύεται ὑπὸ τῆς συμφορᾶς τοῖς κατοικοῖς μικρολογίας· ἡ δὲ ἀστυνομία, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἀτελῶς ὀργανωμένη, τὸν ἐπιβλέπει καὶ τὸν παρεκκολουθεῖ. Ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ζῆσῃ ἀργὸν βίον ἐν τοῖς μικροῖς κέντροις, ἀπορῶν τῶν ἐπιτηδείων. Τὸ ἐπαγγέλημα αὐτοῦ δὲν εἶνε προσοδοφόρον.

Εἶνε ἀπόβλητον ὄν, εἰς οἰονδήποτε γένος καὶ ἀν ἀνήκη· ἀναγκάζεται νὰ ἐκπατρισθῆ.

Ἄλλ' ἐν ταῖς μεγάλας πόλεσιν ὅλως τ' ἀντίθετον συμβαίνει. Αὐταὶ προσφέρουσιν ἑαυτὰς ἄσυλα τῶν τοιούτων ἐπικινδύνων τάξεων. Ἐνῶ ὁ ἄσπυτος σφοδρῶς ἀφειδῶς τὸ χρῆμα, εὐρίσκουσι παρ' αὐτῶ τροφήν καὶ συντήρησιν ἡ εἰταῖρα καὶ σὺν αὐτῇ ὁ Souteneur. Κατὰ ἐκατοντάδας χιλιάδων ἀριθμοῦνται ἐν ταῖς μεγαλοπόλεσι τὰ τοιαῦτα ἀτυχεῖ ὄντα, ἅτινα μάλιστα ἀσυνεῖδητοι κυβερνήσεις ἀνέχονται· πρὸς οἰκονομικὰ συμφέροντα, κακῶς νοούμενα. Τὸ χαρτοπαίγνιον, ἡ λωποδυσία, ὑπὸ τὴν ποικίλῃ αὐτῆς ἔννοιαν, εἶνε ἀνόσιοι παραφυσάδες ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ τοῦ ἐγγλήματος. Ἐν τοιούτῳ ἠθικῶ καὶ κοινωνικῶ περιέχοντι ὁ ἐγκλημάτων ἀστυνομία, παρὰ τὸν τελειον αὐτῆς ὄργανισμόν, ἀδυνατεῖ νὰ καταδιώξῃ πάντα τὰ κακοποιὰ τὰ ὄντα, τὰ νυχθημερὸν διαβιοῦντα ἐν τοῖς ταπιφράχοις, ἐξ ἀγνώστων μὲν καὶ ὑπόπτων, ἀλλὰ πάντως ἐξ ἀκαθάρτων πόρων συντηρούμενα.*

Οὕτως ἐνῶ τὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἰδρύματα προσελκύουσι τὸν ἀνθρώπινον πληθυσμὸν ἐν ταῖς μεγαλοπόλεσιν, ἐπίσης καὶ ἡ κακία καὶ ἡ φαυλότης δι' ἀντίθετον λόγον συντελοῦσιν εἰς τοῦτο. Καὶ ἀδεῶς δύναται τις νὰ ισχυρισθῆ, ὅτι ἐν τισι περιστάσεσι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἐξίσου ἐνισχύουσιν τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγαλοπόλεων.

Θ'

Ἄποια δύναται νὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης συγκεντρώσεως; Ἠλέον ἢ ἀπαξ τὸ ἐδιδάξεν ἡ ἱστορία. Πολλοὶ τῶν σημερινῶν μεγαλοπόλεων παρουσιάζουσι τὸ φαινόμενον, ὃ περ ἄλλοτε παρουσίαζεν ἡ Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολις... Ἡ ὑπεράγαν αὔξησις τῶν ἡδονῶν προσελκύει πάντα ἐκεῖνα τὰ ἀκάθαρτα κοινωνικὰ στοιχεῖα, ἅτινα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξωσιν ἀλλαγῶ ἢ ἐντὸς μόνον τοῦ βορβόρου καὶ τοῦ τέλματος. Δημιουργεῖται ἐν τοῖς τοιούτοις τοῦ πληθυσμοῦ κέντροις ἰδίᾳ κατηγορία ἀνθρωπίνων ὄντων—ἄγριος ὑπὸ τὴν εἰδεχθεστάτην αὐτοῦ ἔννοιαν καὶ μορφήν, ἄνευ αἰσθήματος ἢ ἰδεώδους. Πόσα εὐγενῆ θύματα ἐξ ἀπειρίας καὶ ἐξ ἀγνοίας δύναται νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὰς πλεκτάνας φαυλοθίῶν τούτων;

Ἡ πολιτικὴ φαυλότης, ἡ τοσοῦτον ἀκουσίως ἀποτυπουμένη ἐν τῇ μοναρχίᾳ—Καισαρισμὸς καὶ ἐν τῇ δημοκρατίᾳ—Ολιτοκρατία, Ἀναρχία, δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ ἐπὶ ἄλλων στοιχείων ἢ ἐπὶ τῶν ἐκβρασμάτων τούτων τῆς κοινωνικῆς φαυλότητος. Ἰδίᾳ σήμερον ἡ Ἀναρχία στρατολογεῖ τοὺς ἥρωας αὐτῆς ἐκ τοιούτων ὄντων, ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς διεσφαρμένων.

Οὐχ ἥττον συνετέλεσε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων πόλεων ἡ δημοσία ὑγιεινὴ, ἥτις τοσαύτην ἔσχεν ἀπὸ τινος περιθάλψιν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων.

* Roscher's System der Volkswirtschaft. 3, 41.

Πρὸς τῇ φυσικῇ, πρὸς τῇ στρατιωτικῇ τοποθεσίᾳ ἐν τῇ θεμελιώσει πόλεως τινος λαμβάνεται οὐχ ἥττον ὑπ' ὄψει καὶ ἡ ὑγιεινὴ αὐτῆς φύσις, οὐ σμικρὰν ἐμπνεύουσα ἐμπιστοσύνην ὡς κοινωνικὸν κέντρον.

Τὰς συνθήκας τῆς ὑγιεινῆς δὲν δύναται νὰ παραμελήσῃ ὁ θεμελιωτῆς τῆς πόλεως. Αὐταὶ παρατηρήθησαν ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων. Πόλεις, εὐδοκίμησασα: ἐπὶ πληθυσμῷ, διετέλεσαν ὑπὸ ὑγιεινοτάτας συνθήκας. Ἄλλ' οὐ μόνον ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει αἱ ὑγιειναὶ συνθήκαι ἐν τῇ τοποθεσίᾳ: ἐπίσης καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαρρυθμίσις, ἡ πρὸς ἑω ἢ δύσιν, βορρᾶν ἢ νότον οἰκοδόμησις αὐτῶν, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ὁδοποιία, πάντα παῦτα ὑπῆρξαν ἀντικείμενον ἐμβριθοῦς τῆς τε κυβερνήσεως καὶ τῶν κατοίκων μερίμνης. Ἀληθῶς, δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ θεμελιώσει πόλεως τινος ἡ ὑγιεινὴ διάταξις ἐξασφαλίζει: οὐ σμικρὸν τὴν μέλλουσαν αὐτῆς πρόδον.

Τρία τινὰ παρατηροῦνται: ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς πόλεως: 1) Ἡ ἐκλογὴ τῆς τοποθεσίας ὑπὸ ὑγιεινῆν ἔποψιν· 2) ἡ διαχάραξις τῶν ὁδῶν· 3) αἱ λοιπαὶ ὑγιειναὶ συνθήκαι, ἡ προσήκουσα κυκλοφορία τοῦ ἀέρος, τὸ ὕδωρ, ἡ ποιότης τοῦ ἐδάφους κτλ. καὶ ὁ τι ἄλλο δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς φυσικῆς υγείας τῶν κατοίκων.

Mens sana in corpore sano.

Ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐπισωζομένων πόλεων τοῦ παρελθόντος παρατηροῦμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπὶ πληθυσμῷ καὶ λοιποῖς φυσικοῖς τε καὶ ἠθικοῖς πλεονεκτήμασι πρωτεύσασα: πόλεις ὀφείλουσιν οὐ σμικρὸν τὴν ἀμὴν ταύτην εἰς τὰς ὑγιεινάς αὐτῶν συνθήκας.

Ἡ ὑγιεινὴ τῶν πόλεων εἶνε κατ' ἀνάγκην ὑγιεινὴ τῶν ἀνθρώπων: Ἐκπαλαὶ παρατηρήθη τοῦτο. Γνωστὸν, ὅποια ἡ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ χαρακτῆρος πάντων μὲν τῶν ἐνοργάνων ὄντων, ἀλλ' ἰδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδρασίς τοῦ περιέχοντος. Πόλεις, ἐν προσφῶρῳ ὑγιεινῇ θέσει κειμένη, δὲν δύναται νὰ μὴ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν τε ἰθαγενῶν καὶ τῶν ξένων λαῶν.

Ἡ ἰατρικὴ, ὡς τε διαγνωστικὴ ἐπιστήμη καὶ ὡς θεραπευτικὴ τέχνη θεραπευθεῖσα ἀπὸ παλαιτάτου καιροῦ διὰ μεγάλων σοφῶν, ἐτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη καὶ προώδευσε κατὰ τὸν σημερινὸν αἰῶνα.

Ἡ δημοσιὰ υγεία εἶνε σήμερον ἐν τῶν πρωτίστων μελημάτων τῶν τε λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων. Αἱ ἔρευναὶ καὶ τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης χρησιμοποιοῦνται ὡς ἡμέραι. Ἡ ὑγιεινὴ οὐ μόνον διδάσκεται ὡς ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ θεραπεύεται: διὰ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Οἱ λαοί, καταβάλλοντες φόρους πρὸς τὴν πολιτείαν, λόγῳ τῶν ὑπ' αὐτῆς προσφερομένων ὑπηρεσιῶν, πρωτίστως ἀξιούσι: παρ' αὐτῆς ἐνδελεχῆ μερίμναν ὑπὲρ τῆς δημοσίας υγείας.

Ἐκ τῆς φαύλης κατασκευῆς τῶν ὁδῶν καὶ τῶν οἰκιῶν αἱ μεγάλαι πόλεις καθίστανται συνήθως αἱ κατ' ἐξοχὴν νοσογόνοι ἐστίαί, ἀφετηρίαι καὶ ἄστυα πάσης ἐπιδημίας. Ἐν πάσῃ τοιαύτῃ—καὶ τοῦτο συνέβαινε συχνότατα—κατὰ μυριάδας ἠριθμοῦντο τὰ θύματα. Ἐν διαστήματι:

ὀλίγων ἐβδομάδων πολυάριθμοι πόλεις ἠρημοῦντο ὑπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπιδημικῆς νόσου. Οἱ κάτοικοι καταλαμβάνοντο ὑπὸ πανικοῦ. Ὅτε δὲ παρήρηχτο ἡ βροτολογιᾶς νόσος, φοβερός ἐπεφάνετο ὁ δεκατισμὸς τῶν κατοίκων.

Σήμερον δὲν συμβαίνει τοῦτο πλέον. Αἱ ὑγιεῖναι συνθήκαι τῶν πόλεων, μεγάλων τε καὶ μικρῶν, ἐξ ὀλοκλήρου μετεβλήθησαν. ἢ μεταβάλλονται ὁσημέραι. Καθαριότης καὶ τὰ αὐτῇ παρεπόμενα, διώρυγες, ὑπόνομοι καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐξυγιάνσεως μέσα, πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν σωματικὴν τῶν κατοίκων ὑγίειαν καὶ εὐρωστίαν, ἐφαρμόζονται ὑπὸ τῶν κυβερνήσεων. Καὶ ταῦτα οὐχὶ κατὰ τὴν νόσον, ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς· διότι... *gouverner c' est prévoir*. Ἄν τυχὸν νόσος ἤθελεν ἐνσκήψῃ ἐν τινὶ πόλει, ὑπάρχουσιν ἐν ἐνεργείᾳ τὰ κατ' αὐτῆς προφυλακτικὰ μέσα, ἀμέσως τιθέμενα εἰς χρῆσιν.

Πάντα ταῦτα ὀφείλονται εἰς τὴν ὑγιεινὴν.

Δὲν εἶνε βεβαίως εὐχερῆς ἢ ἐξ ἀσφαλῶν στατιστικῶν διδομένων ἀποδείξεις τῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπέφερον αἱ ἐνδημικαὶ ἢ καὶ αἱ ἐπιδημικαὶ νόσοι κατὰ τε τὸ παρελθὸν καὶ σήμερον. Ἐλλείπουσιν ὡς πρὸς τοῦτο τὰ πλήρη στοιχεῖα. Ἄλλ' ἐκ τῶν ὑπολειπομένων περιγραφῶν ἀπὸ τοῦ λοιμοῦ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους, τοῦ αὐθεντικωτάτου τῶν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὑπαρχόντων ἱστορικῶν μνημείων, ἀδιστακτως συμπεραίνομεν, ὅτι τὰ ἀποτελέσματα σήμερον εἶνε πολλῶ κατώτερα. Τοῦτο δ' ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὰς προόδους τῆς ὑγιεινῆς.

Γινώσκωμεν ἤδη ἐκ περιγραφῶν τὰ κατὰ τὴν οἰκοδομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν πόλεων τοῦ παρελθόντος. Ὅποια ἡ διαφορὰ πρὸς τὰς σημερινάς! Μόνον ἀνατολικῆ πόλις δύναται νὰ μᾶς ἐπαναμνήσῃ πλέον τὰς πόλεις ἐκεῖνας, αἵτινες ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ εὐνομίᾳ αὐτῶν ἦσαν πολλάκις νοσογόνοι ἐστίαι. Σήμερον αἱ ἄλλοτε στεναὶ ὁδοὶ ἀντικατεστάθησαν δι' εὐρείων λεωφόρων, διώρυγες, πεπληρωμένα βορβόρου, μετεβλήθησαν εἰς δεινροφύτους ὁδοὺς, ὑψηλὰ τεῖχη, παρακωλύοντα τὴν ἐλευθέραν κυκλοφορίαν τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, ἄρα καὶ τὴν ἐξυγιάνσιν τῆς πόλεως, μετεβλήθησαν εἰς *Boulevards*· συνοικίαι δὲ ὀλόκληροι μετεσχηματίσθησαν εἰς παραδείσους. Πάντα ταῦτα συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐξυγιάνσιν τῶν πόλεων, εὐχερῶς προσφερουσῶν φυσικὴν ὑγίειαν, ἣτις ἄλλοτε μόνον ἐν ταῖς ἐξοχαῖς ἠδύνατο νὰ εὐρεθῇ. Περὶ τὰς πόλεις ἐπίσης ἐκτείνονται: ἀπέραντα ἄλση καὶ παράδεισοι, ἄστυα ὑγείας καὶ εὐρωστίας, ἀλλ' ἐπίσης καὶ καταφύγια τέρψεων καὶ ἀπολαύσεων.

I'

Γινώσκω, ὅτι ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγοι, οἰκτείροντες ἐξ ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν λόγων τὴν ριζικὴν μεταμόρφωσιν, ἣν εἶχον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλὰ τῶν μεγαλοπόλεων τοῦ παρελθόντος, ἀπολέσασαι τὸν ἰδιότυπον ἐκεῖνον καὶ περίεργον χαρακτήρα, ὃν ἐλάχιστοι μόνον περισώζουσι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην: ἡ Βενετία, ἡ Νυρεμβέργη

καί εἴ τις ἄλλη. Ἄλλὰ τὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα παρέχει ἡ τοιαύτη μεταβολή, εἶνε ἀπαράμιλλα. Ἀνυπολόγιστος ἡ ὠφέλεια. Ἡ δημοσία ὑγιεινή ἐβελτιώθη εἰς μέγιστον βαθμόν. Ταύτης δὲ τῆς φυσικῆς ὑγιεινῆς ἀποτέλεσμα εἶνε οὐ μόνον ἡ φυσική, ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ εὐεξία τῶν κατοίκων.

Ἡ κλειψύδρα τῆς «ΠΟΙΚΙΛΗΣ ΣΤΟΑΣ» δὲν μοι ἐπιτρέπει: νὰ προχωρήσω. Ἄλλ' ὀφείλω, τελευταῖον τὸν λόγον, νὰ παρατηρήσω τινά, περὶ ὧν παρεμπιπτόντως ἤδη ὑπὲρνήχθη. Δὲν εἶνε ἀνάξια προσοχῆς.

Ἡ αὐξήσις μεγάλῃς πόλεως συνεπάγεται βεβαίως πολλὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐνίοτε καὶ κακὰ μείζονα. Ἡ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἡ ταῖς πρωτεύουσαις ἀπορρόφησις τῆς ἐπαρχιακῆς ζωῆς, ἡ ἐν αὐταῖς συγκεντρώσις τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων ὀλοκλήρου ἔθνους, στερουμένου οὕτω τῆς προσηκούσης κανονικῆς λειτουργίας, ἔξει κατ' ἀνάγκην οἰκτρά ἀποτέλεσμα. Ὁ λαός, ἡ πολιτεία καθίσταται ὑδροκέφαλος. Ἐκδηλοῦται ἀνισορροπία μεταξὺ πρωτεύουσας καὶ ἐπαρχιῶν. Πᾶσα ἡ ἔθνικὴ δύναμις συγκεντροῦται ἐν τῇ κεφαλῇ, ἀτροφεῖ δὲ κατ' ἀνάγκην τὸ λοιπὸν σῶμα. Ὅτι σκεφθῆ καὶ ἀποφασίσῃ ἡ πρωτεύουσα, ὑπερνευρική, εὐπαθής, ὑστερική, ὑπὸ πονηρῶν παθῶν, ὑπὸ ἐξάλλων ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων ἐλαυνομένη, ἀποδέχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀμελετητὴ ὁ τόπος.

Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ἄπειρα παραδείγματα τοῦ φαινομένου τούτου.

Τὰ μεγάλα ἐγκλήματα, κοινωνικὰ καὶ πολιτικά, ἅτινα κηλιδουσι τὰ χρονικὰ τῶν νεωτέρων χρόνων, συνελήφθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἐπραγματώθησαν οὐχὶ ἐν τοῖς μικραῖς κοινωνικοῖς κέντροις, ἀλλ' ἐν τοῖς μεγάλοις. Καὶ δύναται μὲν αὐταρέσκως πρωτεύουσα τις νὰ καληταῖ πρωτεύουσα τοῦ πνεύματος. (Intelligenz-Hauptstadt, Capitale intellectuelle), ἀλλὰ πολλάκις, ὑπὸ τὰς ἤδη μνημονευθείσας συνθήκας, καθίσταται πρωτεύουσα τοῦ ἐγκλήματος.

Οἱ τε ἠθικοὶ καὶ οἱ οικονομικοὶ ὄροι τοῦ βίου τῶν λαῶν παραβιάζονται πολλάκις διὰ τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συγκεντρώσεως ὑπεράγαν πληθυσμοῦ. Ἐν ταῖς πόλεσιν ὁ μὴ δυνάμενος ἢ μὴ θέλων νὰ ἐργασθῆ ἀποδύεται εἰς ἕτερον ἐπάγγελμα, κλέπτει ἢ ἐπαίτει· καθίσταται ἄρα ἐπιβλαβὴς ἠθικῶς τε καὶ οικονομικῶς. Ἡ εἰκὼν τοῦ παλαιοῦ ἠθικολόγου ἔσται ἀείποτε ἀληθής: «Πολλὴν δὲ ἡμῖν ἀσθονίαν τῶν γυμνῶν καὶ τῶν ἀστέρων ὁ νῦν ἠνεγκε χρόνος» καὶ ὁ ξένος καὶ μετανάστης οὐ λείπει· καὶ τὴν ζητοῦσαν χεῖρα πανταχοῦ τεταμένην ἐστὶν ἰδεῖν». Ἐκ τῶν τοιούτων ὄντων ἀναμφιβόλως στρατολογοῦνται οἱ ἰππῶται τοῦ ἐγκλήματος, ὅπερ σὺν τῷ χρόνῳ ἀναβιβάζεται εἰς ἐπιστήμη.

Οὕτως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, «ἀδύνατον εὐνομεῖσθαι τὴν λίαν πολυάνθρωπον πόλιν».

ΙΑ'

Ἐπέδειξα τὰ ἄτοπα, τὰ ἐπικίνδυνα σημεῖα τοῦ κοινωνικοῦ τούτου φαινομένου, τῆς ὑπεράγαν αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτου. Ἄλλ' οὐχ ἤττον ἄπειρα παρέπονται πλεονεκτήματα, ἅτινα καὶ παρέχουσι μεγάλην ὄθησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρόοδον τῶν λαῶν. Ὁ τι ἔξοχον, ἀγαθόν, εὐγενές συγκεντροῦται ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, ἥτις καθίσταται οὕτως ἡ παλαιστρα τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς δρασεως τοῦ λαοῦ. Ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη συγκεντροῦνται, αἱ δὲ ιδέαι εὐρίσκουσι τὴν προσφορωτάτην αὐτῶν ἐξέλιξιν.

Ἐρωτήσατε τὴν ἱστορίαν.

Αὕτη θὰ σᾶς εἴπῃ, τίνας ὑπηρεσίας προσήνεγκον τῇ ἀνθρωπότητι κατὰ τὸ παρελθὸν αἱ μεγάλαί πόλεις, ἀπὸ τῆς ἱερᾶς Μέμφιδος καὶ τῶν ἑκατονταπύλων Θηβῶν, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῆς Ρώμης μέχρι τῶν ποικίλων καὶ ποικιλωνύμων πρωτευουσῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ αὐξήσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις ἔστω ἐν μέτρῳ. Μέλημα δὲ τῶν σωφρόνων κυβερνήσεων τυγχάνει ὁ κατὰ τὸ ἐνὸν περιορισμός, μέχρι τοῦ προσήκοντος σημείου.

Παρ' ἡμῖν ἡ ταχέια αὐξήσις τῆς πρωτευούσης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅσημέραι καθισταμένης σπουδαίου ἐθνικοῦ κέντρου, δὲν ὑπῆρξεν ἀνάξια λόγου, παρὰ τὰς πολιτικὰς περιπετείας. δι' ὧν διήλθε καὶ διέρχεται τὸ νεότευκτον ἐθνικὸν κατασκευάσμα. Ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διαπαιδαγωγῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν καὶ ψυχικὴν μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγωγῆσιν ἀμφιβάλλω, ἂν ἀπὸ τίνος χρόνου συντελῆ ὅπως δήποτε.

Ἀπέχω ἀπὸ τοῦ παρόντος ν' ἀναπτύξω τὸ θέμα τοῦτο. Ἐπάρχουσι ζητήματα, μᾶλλον κατεπεύγοντα, ἀπασχολοῦντα τὸν φιλόπολιν καὶ τὸν κοινωνιολόγον.

Περατῶν τὰς σημειώσεις ταύτας, ὑπομιμνήσκω εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς Ὑπάτους, ὅτι δέον νὰ γρηγορῶσι, μεριμνῶντες περὶ τῆς ἑλληνικῆς πρωτευούσης. Πολλὰ φαινόμενα, οἰκογενειακά, κοινωνικά, πολιτικά, μὲ ἐμβάλλουσιν ἀπὸ τίνος χρόνου εἰς βαθυτάτην ἀνησυχίαν.

Πολιτικὸς ἀνὴρ τοῦ καθ' ἡμᾶς καιροῦ ἀπεφάνητο, ὅτι ἡ Εὐρώπη νοσεῖ σήμερον ἐξ αἰτίας τῶν μεγάλων πόλεων. Ἄς μὴ εἴπῃ, ὁ μέλλον ἱστορικὸς τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνισμοῦ, ὅτι οὗτος ἐνόσησε δεινοτάτην νόσον, ἕνεκα τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ, τοῦ ἰσπεράνου ἄστεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Νοεμβρίου 1898

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ

